

KAYITDIŞI EKONOMİ THE INFORMAL ECONOMY

Prof. Dr. Erhan Atiker

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Özet: Bu çalışma aşağıdaki soruları cevaplandırmayı amaçlar: Hangi sosyal, ekonomik veya siyasal koşullar vergi kaçakçılığını kolaylaştırmakta veya özendirilmektedir? Vergi yasalarına itaatin toplumda yaygınlaşması için vergi ahlâkı'nın önemi nedir? Yapılmış olan 46 adet kalitatif mülâkatın sonucu olarak vergi kaçakçılığının uzun vadede düzeltilebilir nitelikte olan dışsal koşullar tarafından etkilendiği ortaya çıkmıştır. Örneğin vergilendirmenin piyasa ekonomisine uygunluğu, vergi suçlarının daha yüksek oranda takibi, vergi gelirlerinin kamu hizmetlerine daha iyi dönüşümü gibi. Vergi adaleti kapsamına giren bu tür sorunların üstesinden gelinmesiyle vergi ahlâkı da olumlu yönde değişecek ve yurttaşlarda vergi yasalarına uymaya sevk edici bir zihniyet oluşacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mali sosyoloji, kayıtdışı ekonomi, vergi kaçakçılığı, vergi ahlâkı.

Abstract: This paper aims to answer following questions: Which social, economic or political circumstances facilitate and/or encourage tax evasion? Which importance have tax morality for tax-law abiding to be spread in the society? As the result of the evaluation of 46 qualitative interviews it revealed that tax evasion was the effect of external conditions which are improvable on a long-term basis, like appropriateness of the taxation to market economy, higher degree of investigation of tax offences, a better transformation of tax revenues into public utilities and services and through mastering of these problems of justice the tax morality would change positively and induce the citizen mentally to tax law abiding.

Key Words: Fiscal sociology, unregistered economy, tax evasion, tax morale/ethics.

Giriş

Ülkemizde vergi kaçakçılığının yaygın olduğu bilinmektedir. Bu sorunu toplumsal düzeyde çözümlmek için şu sorular karşımıza çıkar: Hangi sosyo-ekonomik veya siyasal koşullar vergi kaçakçılığını kolaylaştırmakta ve özendirilmektedir? Kayıtdışı ekonomiyi önlemek açısından toplumdaki vergi anlayışının rolü ve önemi nedir? Vergi mükellefleri ve uzmanlarla yaptığımız mülâkatlarda onların görüşlerini aldık ve tartışmaya açtık. Amacımız vergilendirme sonucunda ortaya çıkan toplumsal sorunları incelemek ve kayıtdışı ekonomiye yol açıp mükelleflerin kendi rızaları ile vergi ödemelerini engelleyen nedenleri ortaya çıkarmaktır. Mali sosyoloji alanına giren bu çalışma büyük ölçüde, yapılan kalitatif türdeki mülâkatların yorumuyla sınırlandırılmış olduğundan vergilendirme konusundaki sorunları sistematik bir biçimde yansıtmayıp kendisiyle mülâkat yapılan kişilerin görüşlerini, iddialarını, bunların doğruluğunun tartışılmasını ve gerekçelendirilmesini kapsamaktan öteye gitmez. Sorunlar toplumsal açıdan ele alınmış olduğundan çalışma, bir maliye kuramına katkıda bulunmak amacını da gütmmez, çünkü yaklaşımı teorik olmayıp kendisiyle mülâkat yapılan kişilerin vergi konusundaki pratik deneyimlerine dayanmaktadır. Araştırmada 2007/2008 güz ve bahar yarıyıllarında yapılan 46 adet mülâkat yorumlanmış ve kendisine atıfta bulunulan konuşmacılar K1, K5, K46 gibi simgelerle adlandırılmıştır.

Vergi İdaresinden Kaynaklanan Sorunlar

Vergi kaçırma eğilimi yüksek olan iki tip mükellef birbirinden ayırt edilebilir. Şöyle ki, her mükellef belli bir geçim ya da refah düzeyine sahip olup en azından bu yaşam standardını korumak ister. Bunun için de belli bir gelire ihtiyacı vardır. Birinci tipin kazancı düşük olup, bu kazançtan ödemesi gereken gelir vergisi de düşüldüğünde eğer kazancı geçim harcamalarını karşılamıyorsa vergiyi ağır bir yük olarak algılar ve ödemekten kaçınma eğilimine girer. Kazancı yüksek olduğu halde vergi ödemekten kaçınan ikinci tip mükellef ise hızla servet edinmek isteyen kişidir ve sağlık eğitim gibi çeşitli alanlardaki devlet hizmetlerinin yetersizliği ile çeşitli yaşamsal veya ekonomik riskler onun vergi kaçırarak servet biriktirme ve böylece kendisini güvence altına alma eğilimini kuvvetlendirir.

Genellikle ülkemizde vergi denetimi yetersiz olduğundan vergiye tabi işlemlerini kayıt dışı bırakan mükellef ağır biçimde yaptırıma uğramaktan çoğu

kez endişe duymadığı için cezayı göze alır. Eğer denetim daha sıkı olsaydı yasaya itaat artardı. Yasanın zorlayıcı olması için özellikle büyük çapta yasa ihlallerinin caydırıcı biçimde cezalandırılması gerekirdi. Bu cezalar da başkalarına örnek olacağından, yasaya gönüllü olarak uyanlar haksızlığa uğradıklarını düşünerek kayıt dışına çıkmaya özenmezlerdi. Mükellefler arasında devletin vergi kaçırانların üzerine gitmediği, denetimlerini kaçırانlar üzerinde yoğunlaştırmadığı doğrutusunda bir izlenim oluştuğu söylenebilir. Bu nedenle de yasaya itaatsizlik artmaktadır.

Vergi kaçırان ve kaçırmayan arasında yasa karşısında eşitsizlik vardır: Birincisi ikincisine göre daha az vergi ödeyerek daha çok (net) gelir elde eder.

Konuşmacı K1'e göre vergi dairelerinde denetim elemanı sayısının yetersizliği, karmaşık mevzuat ve incelemelerin uzun bir zaman kesitini kapsaması denetimi zorlaştırmaktadır. Buna karşın, kazancı yüksek olduğu halde vergi kaçırانlar edindikleri servet aracılığıyla daha kolay takip edilebilirdi. Oysa Maliye, serveti hızla artan kişileri gelirin kaynakları açısından özel bir takibe almamakta ve bu nedenle de iş çevrelerinde Maliye'nin bu gibi kişileri yeterince denetlemediği doğrutusunda bir kanı uyandırmaktadır. Vergi idaresinin, kayıt dışı ekonomik faaliyetler sonucu ortaya çıkan servet artışlarını incelemeye alırsa büyük vergi kayıplarını engelleyeceği kuşku götürmez. Çoğu kez iddia edildiği gibi vergi kaçakçılığının asıl nedeni vergi tarifesindeki oranların yüksek oluşu değildir. Çünkü, yukarıda değinildiği gibi çok kazananın ödeyeceği vergi, onun ödeme gücünü aşmadığı halde servetini vergi kaçırarak daha da artırabilmeyi göze aldığımda kayıt dışına çıkar. Az kazanan ise ödeyeceği vergi düşük miktarda bile olsa alıştığı geçim düzeyini koruyamadığında vergi kaçırma eğilimine girer. Hem az kazanan hem de çok kazanan aynı ölçüde denetlenmelidir. Ancak iş adamlarının servet artışı aracılığı ile daha kolay denetlenmesi mümkündür. Gelişmiş ülkelerde uygulanan bu yöntemin ülkemizde uygulanması fikrine bazı kimselerin kuşkuyla bakması doğaldır. Oysa bu konuda dürüst sermaye çevrelerinin de güveni kazanılabilir. Örneğin kendisi de vergi mükellefi olan A1 e göre kayıtdışılığı ve yolsuzluğu önlemek için vergi idaresinin mükellef olsun veya olmasın herkesin servetinin artışını ve harcamalarını inceleyebilmesi gerekirdi. Tam da bu durumda serveti artan kişilerin vergi kaçırması zorlaşacağı için vergisini düzenli ödeyenlerin bu kötü örnekler aracılığıyla haksızlık algılaması azalır. Buna karşılık devlet servet veya harcama artışlarının kaynağına inmezse büyük kazançların bir kısmı kayıt dışı kalmış ve yasalar herkese eşit uygulanmamış olacaktır.

Yirmi yıldır ticaret yapan bir işverene göre vergi denetiminin yetersizliği, alıcı ve satıcının kendi aralarında anlaşarak kayıt dışına çıkmasına neden olmaktadır. Vergi denetimi yalnızca denetim elemanı sayısının artırılmasıyla değil, bu elemanların niteliğinin de yükseltilmesiyle başarılı olabilir. Belli bir ürünün üreticiden perakendeciye kadar sahip olduğu gerçek alım-satım değerleri ile kayıtlı olan değerler arasında karşılaştırma yapmak çok güç olduğundan kayıt dışı uygun bir bilgi-iletişim-denetim sistemi kurulmadan önlenemez. Bu nedenle denetim elemanlarının yükümlünün servetinin artışı ile ilgili mümkün olduğu kadar çok bilgiyi internet ortamında edinebilip değerlendirmesi kaçınılmazdır. Bu da denetim elemanlarında hem sorumluluk bilincini kapsayan belli bir kişilik yapısına, hem de uzmanlık yeteneğine ihtiyaç gösterir. Diğer yandan Maliye'nin servet beyanı aracılığıyla kayıt dışı geliri belirlemek yetkisi gelir vergisi yasasından 80'li yıllarda kaldırılmıştır. Sonuç olarak yetkisizlik, denetim elemanlarının nicelik veya niteliksel yetersizliği, bilişim teknolojilerinden yararlanmada personel ve teknik donanım açısından eksiklikler gibi nedenlerden dolayı vergi idareleri, bir işverenin deyişiyle "göstermelik ve keyfi denetimler" ile yetinince mükellef vergisini kayıt dışına kaçmadan ödemesinin kendi lehine olmayacağı sanısına kapılır, çünkü ya - büyük bir olasılıkla- cezaya uğramayacaktır ya da ceza caydırıcı değildir. Ayrıca, verginin toplumun ve dolayısıyla kendisinin yararına alındığının farkında olmayan mükelleflerin vergi kaçırdıkları halde denetim eksikliğinden cezalandırılmamaları dürüst mükellefler için de kötü örnek oluşturmaktadır. Çünkü dürüst mükellef, vergi kaçırarak servet edinen kişileri görünce haksızlığa uğradığı kanısına vararak kendisi de vergiye direniş göstermeye başlayabilir ve böylece kayıtdışı ekonomi yaygınlaşır.

Vergi idaresi mükelleflere potansiyel suçlu gibi değil, önyargısız biçimde davranmalı, onları müşteri gibi görmeli, onlarla iletişim kurarak vergi ile ilgili sorunlarına eğilip, işlerini kolaylaştırıcı çözümler aramalıdır. Örneğin vadeli satışlarda mükellefler alacaklarını tahsil etmeden KDV ödemeye mecbur bırakılmakta ve sıkıntıya düşmektedir. Mali müşavir K38'in gözlemlerine göre bazı uygulamalarda aldığı malın faturasının sahte olduğunu bilmeyen ve kayda geçiren mükellef, kayıtdışı suçlamasıyla karşılaşmaktadır. Deneyimli bir muhasebeci olan K25'e göre ise mükellef açısından bakıldığında en büyük sorunlardan biri de vergilerin çeşitliliği veya çokluğudur. Çünkü bu durumda mükellef ne kadar vergi ödeyeceğini önceden tahmin etmekte güçlük çeker, vergi ödemek zaman ve iş kaybına neden olur ve onu bıktırır. Mali müşavir

K39'a göre kayıtdışı ile mücadele mükellefi kazanmaktan geçer. Vergi dairesi ile iyi ilişkiler içinde olan mükellefin vergi kaçırma eğilimi azalır. Buna karşılık vergi dairesi mükellefin sorunlarına anlayış göstermez ve onu önyargılı biçimde suçlama arayışına girerse vergi dairesine gitmekten çekinen mükellefin vergi kaçırma eğilimi artar. Vergi denetmeni olan K43'e göre ise internet ortamına geçişle özellikle vergi beyanı ve ödemesinde kırtasiye kalkmış ve mükelleflere büyük kolaylık sağlanmıştır. Bu, olumlu bir gelişme olmakla birlikte konuşmacı yukarıda değinilen sorunları görmezlikten gelmektedir.

Gerçekten de vatandaşı vergi ödeme aracı olarak görmek yerine onun sorunlarına çözüm arama, ona hizmet etme anlayışı içine girilirse birçok mükellef iyi niyetle davranmaya başlar ve vergisini ödemekten kaçınmaz. Bu nedenle, özellikle vergi dairesi yönetimlerinin yetkilerle donatılmış nitelikli elemanlardan oluşması önem kazanır. Vergi memuru, mevzuata hakim değil ve yetkiyle donatılmamışsa vatandaşın sorunlarını çözmesi olanaksızdır. Ancak burada olmazsa olmaz nitelikte bir koşul daha bulunmaktadır ki o da bürokraside, görevi kötüye kullanıp haksız servet edinmeyi caydırıcı, daha iyi işleyen bir örgütsel yapının geliştirilmesidir. Bu çerçevede, memurların özlük haklarının düzeltilmesinin, yolsuzluk eğilimini de azaltacağını belirtmek gerekir.

Vergi Adaletsizliği

Önce şunu belirtmek gerekir. Mal ve hizmet satışları üzerinden alınan ÖTV, KDV gibi dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının gelir vergisi gibi kazanç üzerinden alınan dolaysız vergilerin payından büyük olması adaletsizlik yaratır. Çünkü elde edilen kazançla ödeme gücü arasında doğrudan bir ilişki bulunmasına karşılık tüketim yapmanın ödeme gücü ile ilintisi düşük gelirlilerde kuvvetli olsa bile yüksek gelirlilerde -kişi belli bir harcamadan sonra gereksemelerinin büyük bir kısmını karşılamış olacağından- zayıf bir ilinti haline gelir. Dolayısıyla yüksek gelirli mükellef, dolaylı vergilerin ağırlıklı olduğu bir vergi sisteminde mali gücü oranında vergi ödemiş olur. Dolaylı vergiler adaletsizlik yaratır, çünkü düşük gelirli ile yüksek gelirli mal ve hizmet alımlarında satış değeri üzerinden aynı oranda vergi ödemektedir. Yüksek gelirli daha fazla mal ve hizmet satın alacağından daha fazla vergi öder, ancak tüketimin de bir sınırı vardır. Bu sınırı aştıktan sonra yüksek gelirli artık dolaylı vergi ödemez hale gelecektir. Bundan dolayı da düşük gelirli mükellef, gelirine

oranla yüksek gelirliden daha çok vergi ödemek zorunda kalır. Gelir vergisi içinde 2006 yılında beyan üzerinden alınan vergi toplam vergi gelirlerinin %1 ini, dolaylı vergiler ise % 70'ini aşan bir oranı oluşturmaktadır.¹ Bu durumda toplam vergi gelirlerinin yaklaşık % 70 ini varsıl ve yoksul kesim dolaylı vergi olarak aynı oranda ödemektedir.

Mali müşavir K33'e göre gerçek gelir kalemlerinden dolaysız biçimde alınan gelir ve kurumlar vergisi gelirlerinin kaçakçılık dolayısıyla beklenenin çok altında kalması nedeniyle herkesten aynı oranda alınan dolaylı vergilere ağırlık verilmiş ve sosyal adalet ilkesi zedelenmiştir. Çünkü bu, mali gücü birbirinden çok farklı olan kişilerin aynı oranda vergi ödemesi anlamına gelir ki, bu durumda ödeme gücü zayıf olan kimselerin üzerine kazancı yüksek olanlara göre çok daha ağır bir vergi yükü biner. Gelir dağılımındaki eşitsizlik azaltılmadığı gibi daha da çoğalır. Kısacası, mükellefler üzerindeki denetimsizlik vergi kaçakçılığına, kaçakçılık ise dolaylı vergilere ve adaletsizliğe yol açmaktadır.

Düşük Vergi Tavanı, Yüksek Vergi Tabanı

Vergi adaletinin önemli bir işlevi bulunmaktadır ki, o da adaletli bir vergi sisteminde mükelleflerin genellikle kendi rızaları ile vergi ödeme eğilimlerinin artacağı ve dolayısıyla vergi kaçırma eğiliminin azalacağıdır. Yoksul ve dar gelirlilerden ödeme güçlerini aşan oranda vergi alınması onların geçim sıkıntısını artırır ve kayıt dışına çeker. Buna karşılık gelir vergisi'nde mali gücü yüksek olanlardan daha yüksek oranda vergi alınabilecek iken tavan oran %55 den % 35'e kadar düşürülmüştür. Oysa sosyal devlet ilkesinin gerçekleşmesi için yoksul ve düşük gelirlilerden ya hiç vergi alınmaması ya da onların ödeme gücüne uygun olarak düşük oranda vergi alınması, yüksek gelirlilerden ise gelir yükseldikçe artan oranlarda vergi alınarak adaletsiz gelir dağılımının düzeltilmesi gerekirdi. Sosyal adaletin gerçekleşmesi anayasal bir zorunluluk olduğu halde bu ilke yerine gelmiyor, çünkü yüksek gelir gruplarında artan oranlı vergi tarifesine direniş söz konusudur. Şöyle ki çoğu kez yüksek gelirliler yüksek oranda vergi ödemelerini eşitsizlik olarak göstermektedir. Örneğin mali müşavir K44'e göre yüksek gelirliden düşük geliriye göre daha yüksek oranda

¹ Adnan Nas, "Gelir Vergisi Reformu ve Toplumsal Uzlaşma", *Dünya Gazetesi*, 5. Haziran 2007.

vergi alınırsa bu yüksek gelirlinin parasına haksız yere el koymak anlamına gelirdi. Bunun nedeni ise şuydu: Gelir dağılımını az kazanan lehine değiştirmek anlayışı günümüzün küreselleşme ve liberal ekonomi ortamında geçerliliğini yitirmişti. Çünkü işinde başarılı olan daha çok kazanır, ancak bu kişiden daha yüksek oranda vergi alınırsa daha çok yatırım yapması engellenir. Bu nedenle adaletli olan durum, her mükellefin aynı oranda vergi ödemesiydi. Buna karşılık başka bir mali müşavir K35 in görüşüne göre artan oranlı gelir vergisi tarifesinin adaletsiz olduğunu söylemek yanlıştı. Örneğin en adaletsiz vergi zaruri ihtiyaç maddelerinin tüketiminden alınan katma değer vergisiydi, çünkü cebinde son bir ekmek almaya yetecek kadar parası bulunan bir vatandaşın da, varlık içinde yüzen bir milyarderin de bu alışveriş için aynı vergiyi ödemesi gerekirdi. Görüldüğü gibi eşitlik bu çarpıcı örnekte adaletsizlik yaratmaktadır. Bu nedenle, düşük ve yüksek gelirlilerden farklı oranda KDV alınması pratikte olanaksız olduğundan artan oranlı gelir vergisi tarifesinin yanısıra, en azından temel veya zaruri ihtiyaç maddelerinde KDV oranının yeterince düşük tutulması beklenirdi.

Gelir vergisi açısından da yoksulluk sınırının altında ücret alan kişiden vergi kesilmesi sosyal adaletle bağdaşmaz. Yoksulluk sınırının üstünde bulunan dar gelirlilerin ise geçimlerini sağlayabilmeleri için yüksek gelirlilerden çok daha düşük oranda vergiye tabi tutulmaları kaçınılmazdır. Orta ve yüksek gelirliler ise yine farklı oranlarda ödeme gücüne sahiptir. Bu nedenle herkesten mali gücüyle orantılı olarak vergi alınması ve bazen de hiç alınmaması sosyal adalete uygun düşer. Sosyal devlet olan Avrupa ülkelerinde de artan oranlı tarifeler geçerli olup belli bir gelir düzeyinin altında kalanlar vergiden muaf tutulurken yüksek gelirliler Türkiye'dekinden daha yüksek oranlarda vergi ödemektedirler. Örneğin, Türkiye'de gelir vergisi taban oranı % 15, tavan oranı % 35 iken, Almanya'da taban oranı (15.329 Euro'ya kadar) %0, tavan oranı ise (104.303 Euro ve üzeri) gelir vergisinin bir türevi olan dayanışma vergisiyle birlikte % 50 nin üzerindedir. Fransa'da da buna benzer bir durum söz konusudur.²

Diğer yandan Türkiye'de asgari ücretin yarısı (333 TL) 2009 yılında gelir vergisi'nden muaf tutulmuştur.³ Bu önlem, sosyal adalet doğrultusunda atılmış küçük bir adımdır oysa gerçekçi verilerle hesaplanmış bir yoksulluk sınırı muafiyet kapsamına alınmalıydı. Bunun için ise önce gelir vergisi'ni

² Şükrü Kızılot vd., *AB Yolunda Mali Dünyamız*, Ankara: 2006, s. 55 ve 57.

³ Kızılot, "2009 model vergilerin sevimli yüzü", *Hürriyet Gazetesi*, 1. Ocak 2009.

uygulanabilir hale getirerek yüksek gelirli mükellefleri artan oranda vergilendirmek ve vergi tavan oranını yeniden yükseltmek, vergi adaletinin gerçekleşmesini mümkün kılabilir.

Varsılın yoksula yardım etmesi ne kadar ahlâki bir davranışsa herkesten mali gücüne oranla vergi alınması o kadar adaletli bir uygulamadır. Yoksulluğu ortadan kaldırmak ve herkes için asgari bir yaşam standardını güvence altına almak sosyal devletin görevi olup devlet bu amacını çok kazandıktan artan oranda vergi alınmasıyla gerçekleştirmeye çalışır. Otomotiv sektöründe bir işyerinin sahibi olan K7 ise artan oranlı gelir vergisi tarifelerini adaletli bulmaktadır, ancak artış oranı "makul oranda" olmalı "(...) insanı ticarete küstürmemelidir." Diğer yandan söz konusu konuşmacı vergilendirme oranlarını yüksek bulmaktaydı. Oysa gerçekte bugünkü (tabanı %15, tavanı %35 olan) vergi tarifesine göre az kazananın ödeyemeyeceği kadar yüksek oranda, çok kazananın ise ödeyebileceğinden daha düşük oranda vergi ödemesi gerekmektedir. Örneğin 50.000 YTL gelir elde eden biri ile 200.000 YTL gelir elde eden biri aynı oranda (%35) vergi ödemektedir. Yüksek geliri olanlar yüksek sayılmayacak geliri olanlarla aynı kategoride vergi ödediğinde burada bir adaletsizlik var demektir. Sosyal adalet, sosyal eşitsizliklerin kabul edilebilir bir düzeye indirgenmesini öngerektirir. Sosyal devlet'in oluşması ve gelirler arasındaki uçurumun bir ölçüde giderilmesi için vergilendirme aracılığıyla yüksek gelir gruplarından düşük gelirliyle veya yoksullara gelir transferinin yüksek tavanlı ve de düşük tabanlı tarifeye gerçekleşmesi -vergi kaçakçılığı önlenildiği ölçüde- mümkündür. Vergide adalet, elde edilen kazancın büyüklüğü ile artan oranda vergi tarhını gerektirir. Buna karşılık, ülkemizde adaletsiz bir gelir dağılımı mevcut olduğu halde gelir vergisi hasılatı içinde maaş ve ücretlerin payı orantısız biçimde büyüktür. Toplanan verginin büyük bir kısmını işgören kesimi ödemektedir.

Ayrıca, dar gelirli mükelleflere ödeyemeyeceği vergiler yüklemek kaçakçılık eğilimini artırır. Yalnız burada çözülmesi gereken bir sorun vardır: Çok kazandıktan daha yüksek oranda vergi almak, mükellefin ödeme gücü olsa bile vergi denetimi ve cezaları caydırıcı olduğunda ancak mümkün olabilir. Hizmet sektöründe bir küçük işletmenin sahibi olan K4'e göre de yüksek gelir elde edenlerle düşük gelir elde edenler aynı oranda vergi öderken vergisini ödemekte geciken az kazançlı mükellef fahiş gecikme faizleriyle cezalandırılmaktaydı. Vergisini kaçırana ise takibe uğramadığında, büyük mükellef ve kaçakçıların ödemediği vergi, küçük ve dürüst mükellefe yüklenmektedir. Başka deyişle

küçük mükelleflerin vergi oranı, büyük mükellef ve kaçakçılar yeterince vergi ödemediği için yüksekti. Örneğin, kayıt dışı işyerlerini kayıt altına almak ve küçük mükelleflerin vergi oranlarını düşürmek gibi bir çaba vergi idaresi tarafından sarf edilmemekte ve vergilerin ağır yükünü taşıyan kayıtlı mükellefler haksızlığa uğradıklarını düşünmektedirler. Oysa görüldüğü kadarıyla vergi idaresinin başlıca kaygısı adil bir vergilendirme sistemi olmaktan ziyade bütçeye azami miktarda vergi geliri aktarılabilmesidir ve bu gelirlerin akışını güvence altına almak vergi adaletine önceliklidir. Bu nedenle de vergi idaresinin kayıtdışı işyerlerini takip altına almak yerine denetimlerini kayıtlı mükellefler üzerinde yoğunlaştırıp kaçakçılık cezası kesmesi mükelleflerce eşitsiz muamele olarak görülmektedir.

Kayıtdışı Ekonominin Haksız Rekabeti

Yanlış anlamalara yok açmamak için burada bir tanımlama yapalım: Kayıtdışı ekonomi, faaliyette olduğu halde maliyede kayıtlı olmayan işyerleri ile maliyeye kayıtlı olup da kazancının bir kısmını kayıt dışı bırakan işyerlerini kapsar. Bu sonucuna kısmi kayıt dışı da denmekte ve bu durumda gerçek alış veya satış değerlerinden farklı değerler mükellefin lehine kayda geçirilmektedir. Kayıtdışı ekonomi kayıt altına alınmadığı takdirde vergisini tam olarak ödeyenler, başkaları hiç vergi ödemediği ya da az ödediği için haksızlığa uğradıklarını iddia edecekler ve vergi kaçırmaya özeneceklerdir. Kısmi kayıt dışında kalan mükellefler ise kendileriyle rekabet içinde olan kayıtdışı işyerleri yüzünden vergi kaçırmak zorunda kaldıklarını söyleyeceklerdir.

Vergi ödeme yükümlülüğü yazılı olmayan bir toplum sözleşmesinin gereği olup vergi kaçırın kişi "sözleşmeyi" ihlâl etmiş demektir. Kayıt dışının yaygınlaşması durumunda vergisini ödeyenler de kendilerini sözleşmeye bağlı kalmakla yükümlü hissetmezler ve cezayı göze alarak yasaya itaatsizlik gösterme eğilimine girerler. Özellikle kayıtdışı işyerleri düşük maliyetlerle çalışıp ucuz mal satarak haksız rekabette bulduklarından, kayıtlı mükellefler de varlıklarını sürdürebilmek, başka deyişle bu tür rekabete dayanabilmek için kısmi kayıt dışına çıkmayı yeğlerler. Şöyle ki, piyasadaki mükelleflerin büyük bir kısmı işlemlerinin bir kısmını kayıtdışı bırakınca, vergisini tam ödeyen diğer mükellefler de bunun sonucunda oluşan haksız rekabet yüzünden zarar etmemek için kayıt dışına çıkma eğilimi gösterir. Mükellefler bazen de rakiplerinden daha az kazanca razı olmadığından -kâr etseler bile- onlardan geri kalmamak için

vergi kaçırırlar. Haksız rekabetin neden olduğu kazanç kaybının yanı sıra bir mükellefin rakipleri kaçırdıkları vergilerle hızla büyüdükçe onlarla rekabet edebilme şansı daha da azalır, çünkü piyasalarda genel olarak büyüyen işletmeler, küçük kalan işletmeleri -büyükler daha verimli çalışacakları için- yok etmektedir. Örneğin büyük marketler KDV'siz satış yapmadığı halde bile KDV'siz çalışan küçük işletmeler onlarla rekabet etmekte güçlük çekmektedir. Bu nedenle sorun yalnızca "haksız" rekabetten değil, küçüklere göre daha verimli çalışan büyük işletmelerin rekabetinden de kaynaklanır. Böylece bu rekabet ortamında ve yüksek vergi oranlarında küçük işletmeler varlıklarını sürdürebilmek için vergi kaçırmaktan başka çıkar yol bulamayabilirler. Ayrıca, işadamları olan K11'e göre vergi artışları vergisini kaçırmayan mükellefleri vergisini kaçırana oranla çok daha olumsuz etkilemekteydi. Bu nedenle vergi artışlarından vazgeçilmeli ve bunun yerine kayıtdışılık önlenmeliydi.

Diyelim ki, kazançları birbirine denk olan mükelleflerden birisi -vergi kaçırdığı için- diğerinden daha az vergi öderse diğer mükellef bunu haksızlık olarak görür, çünkü öncelikle haksız rekabete maruz kalmakta ve rakipleri ile yarışma yeteneğini giderek yitirmektedir. Oysa elde ettiği kazançla vergisini rahatça ödeyebileceği bir vergi tarifesi pratikte herkes için bağlayıcı hale getirilseydi vergi kaçakçılığı bir "kurnazlık" olmaktan çıkıp ahlâk dışı, yüz kızartıcı bir suç haline getirilebilirdi, çünkü eğer çoğunluğu oluşturan mükellefler bir yasaya, onu doğru buldukları için kendi rızaları ile uyarlarsa, yasaya uymayanlar başkaları tarafından ahlâki açıdan da kusurlu görülürler.

Dürüst mükelleflerin vergi ödediği, diğerlerinin ise vergi kaçırdığı bir sistem adil değildir, çünkü bu durumda vergisini ödeyen ödemeyene göre zararlı çıkmaktadır. Şöyle ki, birbiriyle rekabet içinde olan iki işyerinden birincisi vergi kaçırdığında dürüst çalışan diğeri vergisini öderse ikincisi birincisiyle fiyat rekabeti yapmakta güçlük çekecek ve bu yüzden zarar ettiğinde haksız yere cezalandırılmış olacaktır.. Oysa ceza açısından bunun tersi olan durumun gerçekleşmesi gerekirdi. Deneyimli bir muhasebeci bayan K25 bu konuda şöyle der: "(...) Mükelleflerin Maliye'den korkmaması ve bir şekilde uzlaşma yolunun her zaman mümkün olması kayıt dışılığı teşvik eden sebeplerin başında gelmektedir bence. (...) Bir de (...) vergi kaçırana çıkarılan aflar, vergi ödeyenlerin kendilerini enayi durumunda hissetmelerine sebep olmaktadır. (...) Bence dürüstlerin cezalandırıldığı bir sistem bu. Ve tabii ki vergisini ödemez insanlar. Bunu önlemenin en güzel yolu vergi sisteminin adil hale getirilmesi ve kaçırana gerçekten cezalandırıldığı bir düzendir ki bu da tüm kamu

kuruluşlarında köklü değişiklikler gerektirmektedir.” Vergi kaçırancının mali müşavirlik, hesap uzmanlığı gibi denetim mekanizmalarının işlemeyişi yüzünden cezaya uğramamaları, dürüst davranan mükellefleri de vergi kaçırmaya özendirilmektedir. Kısacası denetim yetersizliği yüzünden kayıt dışının yaygınlaşması ve suçluların vergi affıyla kayırılması sonucunda dürüst mükellefler de haksızlığa uğramakta ve böylece onların da kayıt dışına çıkmalarına yol açılmaktadır.

Ayrıca, tamamen kayıtdışı faaliyet gösteren işyerlerinin tüm kazançlarının gelir vergisini kaçırmaları yüzünden kayıtlı işyerlerine, olması gerekenden daha yüksek oranda vergi yüklenir ve piyasadaki haksız rekabet ortamı daha da büyür. Bu eşitsizlik yüzünden de kayıtlı işyerleri ancak mecbur bırakıldıkları ölçüde ve kendi rızaları olmadan vergi ödemektedir. Çünkü, denetim yetersizliği yüzünden başka mükelleflerin vergi ödememekten yarar sağlaması, diğer mükellefleri de buna özendirir. Mükelleflerin bir kısmı vergiden kaçarak fiyat kırarlar ve bunun sonucunda vergisini ödeyen diğer mükellefler hak ettikleri kazancı elde edemezler. Bu yüzden de haksız rekabet dürüst mükellefler için sorun oluşturur. Vergi yasaları delinerek kişiler bundan büyük çıkarlar sağlayıp cezasız kaldıkça da yasaya itaat eğilimi azalır.

Servet Artışlarının Takipsizliği

Vergi idaresi serveti kuşkulu biçimde hızla artmış kişileri vergi incelemesine alabilmeli ve dar gelirli mükelleflerin onların ödemediği vergileri ödemek zorunda kalarak haksızlığa uğramasını önlemelidir. Bir işyeri sahibi olan K2 şöyle yakınmıştır:

“Ben her sabah kar kış demeden dükkânıma giderken, ne iş yaptığı belli olmayan insanların yanımdan lüks arabalarıyla geçmeleri canımı sıkıyor. (...) O arabalar alınıyorsa mutlaka bir işler çeviriyorlardır. (...) devlet zaten bunlarla ilgilenmeli, bizden nasıl daha vergi alabileceği ile uğraşacak yerde (...)”

Bir şirketin müdürü ve ortağı olan K16'ya göre de vergi dairelerinin iyi niyetli ile kötü niyetli mükellefleri birbirinden ayırt edebilmesi ve hepsine potansiyel suçlu gibi önyargılı davranmamaları koşuluyla bir bilgi havuzundan yararlanarak kaynağı belirsiz servet artışlarını araştırmaları doğru olacaktır. Ancak, servet artışlarını araştırırken adli soruşturmalar aracılığıyla dürüst mükellefler de tedirgin edilmeyip bu gibi incelemeler kayıtlı ve nesnel verilere dayanmalıydı. Oysa sorunun çözümü bu kadar da basit değildir. Şöyle ki, servet

artışlarının gerçek değerini kayıtlardan çıkarmak olanaksızdır, çünkü örneğin tapu dairelerinde gayrimenkuller piyasa değerleriyle kayda alınmamakta ve bu yüzden de vergi incelemesi için yeniden rayiç bedelle değerlendirilmeleri gerekmektedir. Bu da vergi denetmenlerinin yetkisinin artırılması ve yetkilerin kötüye kullanılabilmesi sorununu beraberinde getirir. Ayrıca, kişilerin yalnızca yurt içindeki değil yurtdışındaki servetlerinin de denetim altında tutulabilmesi gerekirdi. Aksi durumda vergi kaçırmak için yurtdışına servet aktarılabilir. Diğer yandan, servet artışları aracılığıyla kapsamlı bir vergi denetimi yapabilmek için, tamamen kayıtdışı faaliyette bulunan işyerleri kayıt altına alınmalıdır. Yalnızca işyerlerinin büyük kısmının maliyeye kayıtlı olduğu ve dolayısıyla vergi beyanında bulunduğu bu durumda beyan edilen vergi ile servet artışı arasında karşılaştırma yapmak anlamlı olabilir. Tüm mükelleflerin gerçek servet artışları izlenebildiği ölçüde vergi kaçakçılığı da önenebilir. Yine de, beyana tabi gelir ya da servet elde eden herkesin servet artışını denetleme olanaklarının yalnızca yaratılması bile caydırıcı olacaktır.

Bütün bunlara karşılık gelir vergisi yasasında 80 li yıllarda servet beyannamesi, 2000 li yıllarda ise "Nereden Buldun Yasası" gibi servet artışlarını denetlemeyi amaçlayan düzenlemeler uygulamadan kaldırılmıştır. Buna koşut olarak gelir vergisi gelirlerinin toplam vergi gelirleri içindeki payının yıllar boyunca giderek düştüğü görülmektedir. Bu da vergi yasalarının ekonomik gücü olan çıkar gruplarının çıkarlarına daha uygun biçimde yapıldıkları kuşkusunu uyandırmaktadır. Serbest muhasebecilik yapan K25 bu konuda şöyle der:

"(...) nereden buldun denilen bu sistem (...) kaçakçılığı büyük oranda azaltacaktı. (...) elde edilen her gelirin hesabının sorulacağı bir sistem olacaktı. (...) Bu çok yararlı bir sistem gibi gözükürken, politik bağlantısı olan pek çok iş adamına çomak sokmuş ve büyük bir panik uyandırmıştı. (...) O zamanlarda bu yasanın uygulanmama sebeplerinden biri buyken, insanların yakalanma ve vergi korkusuyla parasını bankaya veya işe yatırmayacağı ve yurt dışına kaçıracağı korkusu bu yasanın uygulanmasını engelleyen ikinci bir sebebi."

Yine, gelir vergisi kanunu'nda değişiklik yapan bir tasarıya göre 2007 yılından itibaren harcamaları yüksek miktarlara ulaşan mükelleflerin ne kadar vergi ödedikleri araştırılacaktı. Ancak düzenleme herkesi değil yalnızca gelir vergisi

mükelleflerini kapsıyordu. Bu eksiklik giderileceği yerde söz konusu değişiklik Plân ve Bütçe Alt Komisyonu tarafından tümüyle tasarı metninden çıkarıldı.⁴

Sanayicilerin baskı örgütü olan TÜSİAD'ın yaptırdığı bir araştırmada imalat sektörünün % 10 luk bir bölümünün kayıt altına alınmasının 50 ila 300 bin kişinin işini kaybetmesi anlamına geleceği iddia edilmiştir. Buna göre kayıtdışı ekonomi hem kalkınmanın hem de istihdamın artmasına katkı yapmaktadır.⁵ Bu örnekte işletmeler vergi yasalarını delerek istihdam yaratmakta ve istihdamı bir baskı aracı olarak kullanmaktadırlar. Bu şekilde oluşmuş ekonomik gücün belirleyici olduğu ortamda ise güçsüz olanlar mağduriyete uğrayacağından vergi adaletinden söz edilemez.

Kuşkululu servet ve harcama artışlarının incelenmesi yüzünden yatırımların ve vergi gelirlerinin düşeceği doğrultusundaki seksenli yılların kaygılarının ikibinli yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Oysa servet beyanı uygulaması ve -harcamaların denetimi anlamına gelen- hayat standardı esasının devam ettiği 1980 yılında gelir vergisinin gayri safi milli hasıla'ya (GSMH) oranı % 7.3 iken söz konusu uygulamalar 80 li yıllarda yürürlükten kaldırıldıktan sonra bu oran 2005 yılında % 4.7 ye düşmüştür. Başka deyişle, gelir vergisi tahsilatı (GSMH) ye oranla yirmibeş yıl içinde neredeyse yarı yarıya azalmıştır. Buna koşut olarak gelir vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı 1980 yılında % 51.7 iken 2005 yılında % 17.8 e gerilemiştir.⁶ Ne var ki herkesin mali gücüne göre vergilendirilmesi gelir vergisinin artan oranlı ve yüksek tavanlı-düşük tabanlı tarifesi ile mümkündür. Gelir vergisinin vergi gelirleri içindeki payının azalması, vergi adaletinin gözardı edilmesi anlamına gelir ve bunda da servet ve harcama artışlarındaki denetimsizliğin payı bulunduğu yadsınamaz.

Kayıt İçi Ekonominin Ortamı

Devletin Vatandaşa Sunduğu Hizmetlerin Yeterliliği

Herkesten ödeme gücüne göre vergi alındığında ve vergi gelirleri kişisel çıkarlar yerine topluma hizmet anlayışı içinde kullanıldığında vergi kaçırma eğilimi

⁴ Şükri Kızılot, " 'Değirmenin suyu nereden geliyor ?' diye sorulmayacak", *Hürriyet Gazetesi*, 23. Ocak 2007.

⁵ Halil Bağdınlı, "Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadele Edilmeli mi ?", *Dünya Gazetesi*, 26. Ocak 2006.

⁶ Kızılot, *AB Yolunda*, s. 29.

önemli ölçüde azalır. Büyük bir mükellef kesiminin gelirlerini tamamen ya da kısmen kayıtdışı bırakmasının

İdarede yolsuzluklarla sıkı bir ilişkisi vardır. Yolsuzluklar yalnızca mükellefler arasında vergi ödemede eşitsizlik yaratmakla kalmayıp aynı zamanda vergi gelirlerinin israf edilmesi yüzünden topluma verilen hizmetlerde de yetersizliğe neden olur. Örneğin yeterli sağlık hizmeti alamayacağı kanısına varan mükellef bu hizmetlere paralı olarak ulaşabilmek için kayıtdışına çıkarak gelirini artırmak zorunda kalır. Diğer yandan kayıtdışı yüzünden toplam vergi gelirleri azalacağından vergisini ödeyen kişiler yeterli parasız hizmet almakta daha da zorlanırlar. Kısacası, yetersiz devlet hizmetleri kayıtdışını artırırken, artan kayıtdışı ekonomi hizmetlerin daha da azalmasına neden olmaktadır.

Düşük gelirlerde yüksek oranlarda tarh ettiği ve mükellefi zora sokarak topladığı vergi gelirlerini yerinde ve verimli bir biçimde harcamayacağı doğrultusunda kamuya olan güvensizlik, mükellefte vergi kaçacağına neden olmaktadır. Üniversite mezunu bir işadamı olan K22 bu konuda şöyle der:

“(...) vergi kaçırmayan yok gibi görülüyor. Bunun nedeni de şu olsa gerek; ben bu vergiyi kaçırmazsam kamu bu parayı benim kadar akıllı ve verimli kullanmayacaktır ve benim bu kaynak kamunun elinde çarçur olacaktır (...) Ama bu kaynak benim elimde kalırsa, (...) ekonomiye katkı sağlayacaktır.”

Ekonomiye katkı gerekçesinin burada vergi kaçırmak için bir bahane oluşturduğu söylenebilir. Asıl neden, kaçırılan vergiden kişisel yarar sağlamaktır. Ancak konuşmacı eğer vergi gelirleri verimli ve yerinde kullanılırsa herkesin vergisini vereceğini îma etmiştir. Burada kastedilen yine vergi gelirlerinin vatandaşların yararlanabileceği hizmetlere yeterince dönüşmesidir. Oysa verginin birebir hizmete dönüşmesini beklemek de doğru değildir, çünkü vergi toplum çıkarları doğrultusunda ve belli bir hizmet vaatmeden zorunlu olarak ödenmesi gereken bir borçtur. Ancak vergi olarak devlete ödemiş olduğu paraların kendisinin yararlandığı hizmetlere dönüşeceği kanısında olan mükellef vergiye karşı daha olumlu bir tutum takınır. Bununla birlikte büyük sermayedar olup yüksek miktarda vergi ödeyen işadammının vergi ile hizmet değiş tokuşu yaptığı söylenemez. Bu yüzden dağıtım adaleti sağlamak için yüksek gelirliden yüksek oranda vergi alınmasını yüksek gelirliler bireysel açıdan adaletsiz bulabilir, çünkü devletin düşük miktarda vergi aldığı yoksul ve dar gelirlilere, yüksek gelirlilere oranla daha çok harcama yapması gerekecektir.

Burada sosyal adalet ilkesi devreye girer ve artan oranlı tarifeyi haklılaştırır: Herkesin çıkarına yönelik bir vergilendirme yüksek gelirliilerin de çıkarınadır ve sosyal yardımlaşma etkisinden dolayı bunu fedakârlık olarak gören kimselerde manevi bir haz dahi yaratabilir.

Kayıtdışı ekonomi ve yolsuzluk yaygınlaştığı zaman yeterli vergi toplanamaz ve hizmetler aksar. Yeterli vergi toplansaydı bile vergi gelirleri yerinde kullanılmayıp israf edildiğinde hizmetler yine yetersiz kalacaktı. Vergi gelirleri yöneticilerin çıkarları doğrultusunda kullanıldığında israf ve yolsuzluk oluşarak hizmetler yetersiz kalır. Örneğin altyapı sorunları çözülemez. Devletin hizmetlerinden memnun olmayan vatandaş ise gönül rızası ile vergi ödemekten kaçınır. Mükellef vergi gelirlerinin yasal olarak ve yerinde kullanılmadığı kanısındaysa vergiyi kendi rızası ile ödemez. Mali müşavir K35 bu konuda şöyle der:

“Vatandaşın eğitim, sağlık ve güvenlik gibi devletin asli görevlerinden olan hizmetleri asgari düzeyde verebilmesi için tek kaynak onlardan toplanan vergilerdir. Ama tahmin ediyorum ki bu kadar zor kazanılarak devletin eline teslim edilen bu vergilerin sürekli olarak hortumlanması veya en masumane olarak kötü yatırımlara konu olması vergi mükellefini soğutacaktır.”

Sağlık ve eğitimin yanısıra adliye gibi başka önemli hizmetler de vardır ve vergi gelirleri hepsinin birden eksiksiz gerçekleştirilmesine yetmemektedir. Yolsuzluklar olmasaydı belki yine de yetmeyecekti. Ancak vergi gelirleri rasyonel önceliklere göre kullanıldığında vergi kaçırma eğilimini azaltır. Çünkü israf edilen gelirler büyüklükleriyle orantısız bir biçimde toplumda adalet duygusunu zedeler. Vergi gelirlerinin bir kısmının israf edilmesi, doğru yerlerde kullanılmaması vatandaşın devlete olan güvenini sarsar. Ayrıca mükellef kendisini sosyal vb. açıdan güvende hissetmediğinde servet biriktirerek kendisini bireysel güvence altına almaya çalışır ve bu tutum da vergi kaçırma eğilimini artırır. Bunun önüne geçmek için ise yönetimlerin vergi gelirlerini toplumun çıkarları doğrultusunda kullanıp kullanmadıklarını denetleyen kurumlar daha etkin olmalıdır.

Pazar Ekonomisine Uygun Vergilendirme

Devletin en önemli görevlerinden biri ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. Bir sektörde eğer mükelleflerin bir kısmı vergi ödeme gücü yüzünden işyerlerini kapatmak zorunda kalırlarsa Maliyenin yapabileceği, sorunlu sektördeki faaliyeti canlandırmak için vergi oranlarını yeniden gözden geçirmektir. Piyasalarda rekabet arttığında da kârlar düşer ve bunun önemli bir kısmı da vergiye gider. Bu durumda işyerleri büyük zorluklarla faaliyetlerini devam ettirmeye çalışırlar. Ancak kapanan işyerleri daha verimli çalışan işletmelere yerlerini bırakırsa verimsiz işletmelerin devlet koruması altına alınması, pazar ekonomisinin mantığına ters düşer. Verimsiz çalışan işletmelerin istihdam yarattığı gerekçesiyle sübvansede edilip edilmemesi gerektiği de belli bir zaman ve yerde incelenmesi gereken ayrı bir sorundur. Birçok esnaf işyerini kapatırsa işsizlik artar bu da önlenmesi gereken bir durumdur. Devlet işsizliğin artmasına seyirci kalamaz.

Vergilendirmeye yükselen fiyatlar bazı durumlarda alıcının satın alma gücünü zorlar ve haksız rekabet yaratır. Şöyle ki, belli bir piyasada rekabet çok yoğun olduğunda yüksek vergi oranları yüzünden faturasız (fişsiz) satışlarla fiyatları önemli ölçüde düşüren satıcı, rakiplerine göre avantaj sağlar ve haksız rekabet ortaya çıkar. Gerçekten de piyasalardaki yoğun rekabet yüzünden iş yerleri varoluş mücadelesi vermekte ve birçoğu varlıklarını sürdürebilmek için fişsiz ya da faturasız satış yaparak fiyat kırmaktadır. Özellikle KDV oranlarının alıcının satın alma gücüne göre yüksek olduğu durumlarda satışların kayıtdışına kayma olasılığı büyür. Böylece düşük gelirlerde vergi oranlarının ödeme gücüne göre yüksek olması hem haksız rekabet yaratır hem de kaçakçılığı daha cazip hale getirir.

Konuşmacı K12'ye göre mükelleflerin vergiden kaçınmasının başlıca nedeni, vergi dolayısıyla maliyetin yükselmesi sonucunda satışlarından yeterli kazanç elde edemeyişleridir. Şöyle ki, her üretim aşamasında alınan KDV, ürünün maliyetini artırır ve artan satış fiyatı satışları düşürür. Bu nedenle de esnaf kendisine yetecek kadar kâr elde edemez ve cirosunu artırmak için KDV'siz ucuza satış yapmaya başlar. Esnaf KDV'li satış yaptığında satışı kayda geçeceğinden kazancından gelir vergisi de ödemek zorunda kalacak ve vergi sonrası kârı daha da düşecektir. Esnafın satışlardan yaptığı cirodan belli oranda bir kâr beklentisi olduğu görülmektedir. Rekabet dolayısıyla satış fiyatı düştüğünde esnaf tüketicinin ödemesi gereken KDV'yi almayıp kâra geçme

eğilimine girer. Böyle bir ürün KDV'li olarak maliyet fiyatına satıldığında esnaf kâr etmezken, KDV'siz aynı fiyata sattığında KDV oranında kâr eder. Bu nedenle haksız rekabet ortamında çoğu esnaf KDV'yi kısılması gereken bir maliyet unsuru olarak görmektedir.

Görünüşe göre çoğu dar gelirli olan tüketicilerin satınalma gücü yürürlükteki vergi oranlarını taşıyamadı yetersiz kalmaktadır. Fiyatların düşürülerek tüketimin artırılması için KDV oranlarının azaltılması kaçakçılığı önleyici bir etki yapar. Ticaret yapan K9 a göre yüksek KDV oranları belgesiz satışları (hem alıcıyı hem de satıcıyı) özendirilmektedir. Oysa KDV oranlarının düşürülmesi mükellefte görev bilincini çağırıştırarak kayıtdışı eğilimlere engel oluşturabilirdi.

Çoğu dar gelirli olan tüketiciye KDV ödemek ağır gelir. Dar gelirli olanların tüketimi azaldığında küçük esnaf fiyat rekabetine girerek damping yapar. Bu aynı zamanda bir varoluş savaşıdır. Bu yüzden de fiyat kırabilmek için esnaf kayıt dışına çıkar. Başka deyişle esnaf yeterli satış yapamadığı için fiyatlarını düşürmek zorunda kalır. Yeterli kâr elde etmek için vergiden kaçınarak haksız rekabete yönelir ve başkalarını da aynı şekilde davranmaya yöneltir. Sonuç olarak KDV oranları mükellefin içinde bulunduğu pazar koşulları dikkate alınarak saptanırsa uygulanabilir hale gelecektir. Tüketiciden ödeyemeyeceği kadar vergi talep etmek gereksizdir. Genel olarak ise vergi oranları mükellefin içinde bulunduğu pazar koşulları göz önüne alınmaksızın saptanırsa esnaf işletmesinin devamını sağlamak veya vergi kaçırmak arasında bir tercih yapmak zorunda kalır. Buna karşılık devlet başka gelir kaynakları bulunmadığı sürece vergi oranlarını değiştirmemekte ısrarcı davranır, çünkü bütçesinin denkleşmesi gerekmektedir. Vergi oranlarını düşürerek kayıt dışının azalacağını ve vergi gelirlerinin çoğalacağını beklemek rizikosunu ise Maliye çoğu kez üstlenmez, tersine tarife oranlarında indirim yapmak için kayıt dışının azalıp verginin tabana yayılmasının gerçekleşmesini bekler, çünkü bu konuda devlet mükellefe güvenmemektedir.

İşletmelerin mal ve hizmet alımlarının bir kısmı faturasız olduğunda harcamalarının bu kısmını gider olarak gösterip vergiden düşemezler ve bu yüzden de defterde kazanç görüldüğü halde işletme belki de zarar etmektedir. Bu durumda bazı işletmeler gelirlerinin de bir kısmını kayıt dışına çıkarmak zorunda kalırlar. Böylece kayıtdışılık işletmeler arası alım satım işlemleriyle zincirleme bir biçimde ekonomiye yayılır. Faturasız mal veya hizmet alımı

nedeniyle giderleri kayıtlarda olduğundan düşük görünen işletmeler gelirlerinin de bir kısmını düşük gösterirler. Giderlerin bir kısmı faturasız olduğu için vergiden düşülemediği durumunda ve gelirler de kayıtdışı bırakılmadığından, vergi sonrası kâr yetersiz, yani mükellefin geçim masraflarını karşılayamayacak miktarda kaldığında işletme kayıt dışına çıkmadan varlığını sürdüremez. Bir şirketin ortağı ve müdürü olan K16'ya göre de bir işletmenin ödeyeceği dolaylı vergiler, harçlar, kesintiler o kadar çoktur ki, KDV ve gelir vergisi'ni eksiksiz beyan ettiğinde işe yatırdığı sermayenin vergiden sonraki getirisi, işi sürdürebilmeye yeterli büyüklükte olmayacaktır.

Dolaylı vergilerin, harç, kesinti vb. işletme için sakıncalı yanı, daha kazanç oluşmadan verginin tahakkuk etmesidir. Bu nedenle dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı dolaysız vergilerden daha yüksek olduğu için daha kazanç elde etmeden mükellef büyük sayılabilecek vergi yükü altında kalmaktadır. Örneğin, eczacılık yapan K18'e göre, vergi ödemede eşitlik ilkesinin gerçekleşmesi için kâr oranı düşük ve özellikle (eczaneler gibi) fiyatlarına narh konulmuş olan sektörlerin kâr oranı yüksek olan sektörlerden daha düşük oranda vergilendirilmesi gerekirdi. Burada sorun birincisi, narhlı fiyatlarda KDV'nin işletmenin kârını önemli ölçüde azaltmasıdır; ikinci sorun ise düşük kazancı olanlarla yüksek kazançlılar arasında vergi tarifesinde yeterince farklılaştırma yapılmayıştır. Başka deyişle düşük kazançlılardan daha düşük oranda, yüksek kazançlılardan ise daha yüksek oranda vergi kesilmeliydi.

Gelirler başkontrolörü olan K31 ise ikinci sorun konusunda aynı görüşte değildir: Maliye politikasının başlıca görevlerinden biri kişilerin elde ettikleri gelirlerin tekrar yatırıma dönüşmesini sağlamaktır. Oysa artan oranlı vergi tarifesi kişilerin hem vergiye karşı direncini artırır, hem de daha çok kazanç elde etme arzusunu zayıflatır. Dolayısıyla ekonomik gelişme üzerinde olumsuz etki yapar, sermaye birikimini köstekler. Konuşmacının bu söylediklerine karşılık, yürürlükteki gelir ve kurumlar vergisi tarifelerinin büyük yatırımcıyı caydırıcı nitelikte olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin Avrupa ülkelerinde yüksek gelirliler daha yüksek ve artan oranlarda vergi ödemektedir. Artan oranlı vergi tarifesi gelir dağılımının düzeltilmesi için vergi adaleti açısından kaçınılmaz niteliktedir ve sorun, yüksek gelirlilerin ödeme güçlerine göreli olarak düşük, düşük gelirliler ise ödeme güçlerine göre yüksek oranda vergilendirilmesidir. Yüksek maliyetler ve yoğun rekabet ortamında yüksek oranlarda vergi ödeyerek küçük işletmelerin varlıklarını sürdürebilmesi en azından bir kısmı için olanaksız kılınmıştır.

Serbest muhasebeci olan K40'a göre küçük mükellef, başka satıcılarla rekabet edebilmek için ve de KDV nin yüksekliğinden dolayı elde ettiği kârın önemli bir kısmını vergiye yatırmak zorunda kalarak geçim sıkıntısına düşmemek için vergi kaçıır. Tanıdığı başka esnafın vergi kaçırmaması ve cezalandırılmayışı da onu taklide yönlendirir. Başka deyişle başkaları servetini artırırken vergi kaçırmayan mükellef, ekonomik sıkıntılarla baş etmek zorunda kalır ve haksızlığa uğradığını düşünerek kayıt dışına özenir. Diğer yandan çoğunlukta olan dar gelirli tüketicinin alım gücünün zayıf olması ve KDV ödemek istemeyişi satıcıları satışları canlandırmak için KDV'siz satış yapmaya zorlar.

Genel olarak yüksek KDV oranlarının fiyatların yükselmesine ve dolayısıyla satışların düşmesine neden olacağı söylenebilir. Satışlar yetersiz olduğunda ise esnaf zarara girmekte ve KDV oranlarından şikâyetçi olmaktadır. Mali müşavir K35 bu konuda şöyle der:

“Katma Değer Vergisi (...) bu verginin yüksekliği fiyatların da yükselmesi anlamına gelir ve esnafın malını pazarlamasını zorlaştırır. Dolayısıyla tüketimi daraltan ve esnafın kâr marjını aşağıya çeken bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen gelir seviyesinin de arzu edilen miktarda olmaması neticesinde tüketicilerin alım gücü son derece kısıtlıdır ve bu tür etkenlere karşı hassastır. İnsanların önceliği geçim derdi olduğundan tüketim kalıplarını kaliteden daha çok fiyata göre inşa ederler. (...) Zaman zaman bazı ürünlerin KDV oranlarında yapılan indirimler üretici ve esnaf tarafından fiyatlara yansıtılmakta ve bu durum da o ürünlere talebi artırmaktadır.”

Özellikle temel gereksemelerini karşılamakta güçlük çeken insanların alışverişte KDV ödemeye öncelik verdikleri söylenemez. Vergi denetmeni olan K43 de yukarıdaki görüşlere katılmaktadır. Şöyle ki, tüketicinin satın alma gücü yetersiz olduğundan yüksek KDV oranları fiyatlara yansıtıldığında satışları düşürmekte ve satıcıyı kâr elde edemez duruma sokmaktadır. Bu nedenle de satıcı ve alıcı KDV'den kaçmanın yollarının ararlar. Dolayısıyla KDV'siz satış yapan esnaf bulunduğu alıcılar onlara yönelir. Dar gelirli müşteri, ödeyeceği verginin bilincinde olmasa bile yüksek fiyat ödediğinin bilincindedir, bu nedenle vergiden kaçarak fiyatı düşürmeye çalışır ve esnaf da buna razı olur. Sonuç olarak alıcıların bir malı KDV sini ödeyerek satın alma gücü yoksa bu durum kayıt dışılığı özendirir. Çünkü satıcı alıcıya tabidir ve alıcı KDV'li satış

fiyatını ödememekte direttiğinde satıcı kayıtdışına çıkmayı deneyecektir. Çünkü fiyatına KDV'yi dahil eden ya da fatura kesen esnaf tüketicinin alım gücü zayıf olduğundan talep azalmasından zarar ederken KDV'siz satış yapan esnaf kâr edebilir. Maliye memuru olan K32 bu konuda şöyle der:

“(...) faturalı alışverişlerde KDV son fiyatı yükselten bir kalemdir. Öncelikle KDV fiyatı yükselttiğinden belli ürünleri tüketicinin alım gücü çitasının üzerine çıkarır. Ayrıca tüketici fatura almadığında %18'e varan oranlarda daha az ödeyecektir; böylece faturasız alışverişi tercih edecektir. Bu durumda vergisini ödeyen, ya da fatura kesmek zorunda kalan esnaf müşteri kaybedecektir.”

Vergi denetmeni K43'ün de görüşleri bu doğrultudadır. Şöyle ki, tüketicinin satın alma gücü yetersiz olduğundan yüksek KDV oranları fiyatlara yansıtıldığında satışları düşürmekte ve satıcıyı kâr elde edemez duruma sokmaktadır. Bu nedenle de satıcı ve alıcı KDV'den kaçmanın yollarını aramaktadır. Yalnız burada söz konusu olan esnaftır, çünkü büyük işletmeler KDV'li satış yaptığı halde yine de kâr elde etmektedir.

Toplumda Vergi Anlayışı

Devletin halka hizmet götürmesi için vergi ödemenin ne kadar önemli olduğu konusunda toplum bilinçlendirilirse vergi kaçakçılığı azalır. Vergi idaresinin gördüğü işlevin öneminin toplum tarafından kavranması ve idarenin yasaya uyan mükelleflere hoşgörü ve kolaylık göstermesi devletle vatandaş arasındaki bağları güçlendirir. Vergi toplamak devletin topluma hizmet götürebilmesinin olmazsa olmaz koşuludur. Devletin vergi dışı kaynaklarının yetersizliğinde vergi gelirleri olmadan devletin hizmetleri sürdürülemez. Ancak devletle vatandaş arasında basit bir değıstokuş ilişkisi söz konusu değildir. Vatandaşın verdiği vergi karşılığında ne kadar hizmet alacağı belirsizdir. Buna karşın birçok mükellef ödediği verginin karşılığını hizmet olarak alması gerektiği düşüncesindedir. Eğer yönetim veya bürokraside yolsuzluk nedeniyle vergilerin kullanımında israf varsa bunun mükellef için hizmet kaybı anlamına geleceği kuşkusuzdur. Vergi gelirleri yolsuzluklar aracılığıyla israf edilirse mükellefler kendi rızalarıyla vergi ödemezler ve eğitimle benimsetilmiş olan yurttaşlık bilinci zedelenir. Örneğin bir menkul değerler şirketinin müdürü olan K26 vergiyi, karşılığında devlet hizmeti alınan bir maliyet faktörü olarak algılamaktadır. Hizmetlerin yetersiz olduğu durumda ise gelirene el konulmuş duygusuna kapılıp verginin meşruiyetini tartışmalı hale getirecektir. Buna

karşılık ödediği verginin vatandaşa neler kazandırdığını para birimiyle hesaplamak olanaksızdır. Vergisini tam olarak ödeyen mükellefler işbaşındaki hükümetin ve dolayısıyla ona bağlı olan bürokrasinin icraatından memnunsa ödedikleri vergilerin hizmet olarak karşılığını aldıklarına inanıyorlar demektir ki, bu da meşruiyet anlamına gelir yani böyle bir durumda vergiyi aynı zamanda kendi rızalarıyla ödüyorlardır. Ancak sorun daha da karmaşıktır. Vatandaş vergi vermekle mükelleftir ve bu onun görevidir. Hem denetim altına sokularak hem de kendi rızasıyla vergisini ödemeli ve yönetim vergi gelirlerini yasal ve meşru yollardan hizmete dönüştürmelidir.

Eğer mükellefler vergi gelirlerinin faydasız yerlere kullanıldığı izlenimini edinirlerse -en azından bir kısmı- vergisini eksiksiz olarak beyan etmeye direniş gösterir. Mükellefler ödedikleri vergilerin yaşam kalitesini artırıcı hizmetlere dönüşeceği bilgisini eğitimle edinerek vergisini ödemenin herkesin çıkarını amaçlayan ahlâki nitelikte bir sorumluluk olduğunun bilincine vardıklarında ve genel çıkarın gerçekleştiğini kendi deneyimleriyle gördüklerinde ancak kendi rızalarıyla vergilerini ödemek isteyebilirler. Buna karşılık vatandaşlarda vergi sisteminin adaletli olduğu ve vergi gelirlerinin tümünün toplum yararına kullanıldığı konusunda bir bilinç oluşmadığı sürece mükellefler vergiyi mecbur bırakıldıkları ölçüde öderler. Rıza oluşması için vergi yasalarının ve uygulamalarının da yükümlüler tarafından haklı görülmesi gerekirdi. Birbirine eşit mali güce sahip kişilerden farklı oranlarda vergi alınması ve vergi gelirlerinin özel çıkarlar doğrultusunda kullanılması, yükümlünün kendi isteği ile vergi ödemesine engel olur. Toplumsal refah arttıkça vergi kaçırma eğiliminin azalacağı da söylenebilir. Ancak vergi kaçakçılığı aynı zamanda ahlâki bir sorundur. Vergi kaçırmak genel çıkara aykırı düşmesi nedeniyle mükellefler arasında yalnızca yasadışı değil ahlak dışı bir davranış olarak da görüldüğünde kişiler vergi ödemeyi vicdani bir sorumluluk olarak algılamakta demektir ve dıştan vergi denetimi içten oluşan rıza aracılığıyla desteklenir.